

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1991.2.03>

Mati RUBIN *

EESTI MAARAHVASTIKU DÜNAAMIKAST AASTAIL 1947—1950

Eesti Nõukogude Liidu koosseisu lülitamisega kaasnenud repressioonid, sõda ning esimeste sõjajärgsete aastate poliitilised aktsioonid põhjustasid eestlaste arvu katastroofilise vähenemise. Sõjas hukkunute, represseeritud ja Läände emigreerunud kümnete tuhandete inimeste asemele hakkas sõjajärgsel ajal saabuma arvukalt muukeelset rahvast NSV Liidu teistest piirkondadest. Tulijad asusid elama enamasti linnadesse ning leidsid rakendust tööstuses. Sellega ei muutunud oluliselt mitte ainult Eesti rahvuslik koosseis, vaid ka linna- ja maarahvastiku suhe. Maarahvastiku vähenemine hoogustus eriti seoses talumajanduse sundkollektiviseerimisega, mille raskuspunkt langes 1949. aastasse.

Käesolevas artiklis käsitletakse põhiliselt neid rahvastikumuutusi, mis tulenesid talumajanduse likvideerimisest ning sellega kaasnenud aktsioonidest. Allikbaasina on peamiselt kasutatud külanõukogude territooriumil elanud rahvastiku igaaastase loenduse tulemusi ning kolhooside aastaaruannetes sisalduvat rahvastikualast andmestikku. Esimene allikaliik oli lähiminekuni kasutusest kõrvaldatud, s. t. olemasoleva andmestikuga võis uurija küll tutvuda, kuid sealt saadud informatsioon ei kuulunud avaldamisele. Teine allikaliik kolhooside aastaaruandluse näol lisab seni käibes olnud üle-eestilistele koondandmetele ja keskmistele näitajatele detailsema ülevaate maarahvastiku paiknemisest tolleaegsete maakondade lõikes.

1940. aastatel asetleidnud maarahvastiku arvu vähenemine ei olnud seotud kaugeltki ainult talumajanduse likvideerimisega. Depopulatsiooniprotsess avaldus selgesti juba varem ning kollektiviseerimise alguseks oli Eesti küla kandnud üle poole vaadeldava aastakümne inimkaotustest. Kui 1940. aasta algul loendati maal Eesti praegustes piirides¹ 700 300 inimest, siis 1. jaanuaril 1948 oli külanõukogude arvel ainult 607 500 ehk 92 800 inimest vähem kui enne sõda.² Sealjuures oli aastail 1945—1947 toimunud juba osaline maarahvastiku arvu taastumine (1. jaanuaril 1945 loendati 584 300 ja 1. jaanuaril 1947 593 700 inimest³) ning 1948. aastaks saavutas see oma sõjajärgse maksimumi. Talumajanduse likvideerimise ja inimeste kolhoosidesse koondamise perioodil asendus maarahvastiku arvuline kasv aga rahvaarvu kiire kahanemisega.

Külanõukogude alla kuuluva rahvastiku igaaastase loenduse andmetel jäi juba 1948. aastal, mil algas tõsisem kolhooside loomise kampaania, maal ligi 18 500 inimest vähemaks. Olulist rolli mängisid seejuures, tõsi küll, administratiiv-territoriaalsed ümberkorraldused. 1948. aastal muudeti Ahtme ja Sompma Virumaal ning Loksa Harjumaal töölisasulateks ja määrati kindlaks Kohtla-Järve linnapiir. Administratiiv-territoriaalsete

* Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. 200101 Tallinn, Rüütli 6. Estonia.

¹ NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 23. augustist 1944 arvati ühepoolses korras enamik endisest segaelanikkonnaga Petserimaast vastloodud Pihkva oblasti koosseisu. Sama aasta 24. novembri seadlusega läksid aga Leningradi oblasti alluvusse Narva jõe tagused vallad. Toimunu fikseeriti Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 18. jaanuarist 1945. (Eesti Riigiarhiiv = ERA, f. R-10, n. 10, s. 167, l. 31, 32.)

² Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal. Statistiline aastaraamat. Tln., 1971, 19; ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 8.

³ ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 2; s. 108, l. 3.

muutuste tõttu vähenes maarahvastik ligi 7800 inimese võrra. Seega oli maarahvastiku tegelik vähenemine eelmise aastaga võrreldes 10 700 inimest, millest maanoorte organiseeritud värbamise kaudu läks linnades asuvatesse töjõureservide koolidesse 3300 inimest.⁴ Lisaks sellele saadeti 1948. aastal sundkorras Eestist välja suur osa Ingerimaalt ja muudest Vene Föderatsiooni loodepiirkondadest pärit sõjapõgenikest. Ainuüksi Viljandimaalt läks sel teel minema umbes 1300 inimest.⁵ Kui palju nii-suguseid põgenikke Eestis kokku oli ja kui paljud nendest välja saadeti, selle kohta puuduvad siinse kirjutise autoril andmed.

Eeltoodust järeldub, et 1948. aastal puudutas inimeste äravool talurahvastikku veel üpris tagasihoidlikult. Olukord muutus järsult 1949. aastal, mil maarahvastik vähenes juba 37 500 inimese võrra ehk 589 000-lt 551 500-le.⁶ Sealjuures oli administratiiv-territoriaalsete muutuste ning töjõu organiseeritud värbamise osa eelmise aastaga võrreldes üsna vähene — vastavalt 3000 ja 2200 inimest.⁷ Seega lahkus maalt muudel põhjustel (nendel peatatakse edaspidi) koguni 32 300 inimest.

Järgmise, s. o. 1950. aasta jooksul jäi maal veel 24 500 inimest vähe-maks.⁸ Kahjuks ei õnnestunud selle aasta kohta leida andmeid administratiiv-territoriaalsete muutuste ning töjõu organiseeritud värbamise mõ-just rahvastiku dünaamikale. Teada on, et 1950. aastal muudeti Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega töölisasulateks Kukruse ja Viivikonna.⁹ Teistel andmetel arvati sealne elanikkond maarahvastiku hulgast välja juba eelmisel aastal. Küll aga loeti 1949. aasta aruandluses maarahvastikuks Tootsi ja Lavassaare elanikud, kuigi ametlikult olid need kaks asulat arvatud juba töölisasulate hulka.¹⁰ Kui oletada, et selle administra-tiiv-territoriaalse muutuse tulemusel vähenes maarahvastik 1950. aastal umbes 3000 inimese võrra ning töjõu organiseeritud värbamine jäi vara-semate aastate tasemele (2000—3000 inimest), siis oleks maarahvastik pidanud kõigi muude tegurite toimet 1950. aastal vähenema umbes 19 000—20 000 inimese võrra.

1951. aasta algul elas Eesti maarajoonides ainult 527 000 inimest ehk 80 500 inimest vähem kui talumajanduse kollektiviseerimise eel.¹¹ Kui administratiiv-territoriaalsed muutused kaasa arvata, oli maarahvastik sõjaeelse ajaga võrreldes vähenenud 173 300 inimese võrra, ilma nimeta-tud muutusteta aga umbes 140 000—143 000 inimese võrra.

Toodud arvud maarahvastiku suuruse kohta erinevad oluliselt senini statistikakogumikes publitseeritutest. Viimaste kohaselt elas 1. jaanuaril 1950 maal 580 600 ning 1. jaanuaril 1951 555 600 inimest.¹² Seega oli 1950. aasta algul vahe külanõukogude rahvastiku loendusega 29 000 inimest ning 1951. aasta algul 28 600 inimest.

Eesti Statistikaameti poolt 1959. ja 1970. aasta rahvaloenduse andmete põhjal tehtud tagasivaatelise rahvastikuhinnangu ja omaaegse külanõu-kogude rahvastiku igaaastasel loendusel saadud tulemuste lahknevuse peapõhjus võib hõlmatud kontingendi enda erineva mahu kõrval tõenäoli-selt olla asjaolu, et publitseeritud andmetes on püütud varjata 1949. aasta märtsiküüditamise ulatust ja sel eesmärgil maarahvastiku tegelik vähene-mine nihutatud hilisematesse aastatesse ning sinna ära peidetud.

Kuni 1953. aasta alguseni on Statistikaameti hinnanguline arv igal aastal 28 600—30 600 inimese võrra suurem kui külanõukogude rahvastiku

⁴ ERA, f. R-10, n. 10, s. 140, l. 3, 4.

⁵ Samas, l. 4.

⁶ ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 21, 34.

⁷ ERA, f. R-10, n. 10, s. 170, l. 4.

⁸ ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 34, 49.

⁹ ERA, f. R-10, n. 10, s. 196, l. 6, 7.

¹⁰ ERA, f. R-10, n. 10, s. 170, l. 3, 4.

¹¹ ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 21, 34, 49.

¹² Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal, 19.

loendusega saadud tulemus. Alles aastakümne teisel poolel vähenes vahe 8800—11 600-ni¹³, mis võibki olla Statistikaameti rahvastikuhinnangutes hõlmatud kontingendi mahu tegelik erinevus külanõukogude rahvastiku loendusel arvesse läinud kontingendist.

Muu hulgas olgu märgitud, et Statistikaameti hinnangutes kajastub represseritud inimeste Eestisse tagasisaabumine 1950. aastate keskpäevast alates põhiliselt maarahvastiku vähenemise aeglustumisena ning ainult 1957. aastal lisandus maale umbes 700 inimest.¹⁴ Seevastu külanõukogude rahvastiku loendus fikseeris maarahvastiku juurdekasvu nii 1955., 1956. kui ka 1957. aastal. Kokku suurenes viimatinimetatud allika põhjal maarahvastik neil aastail 10 200 inimese võrra.¹⁵

Järgnevalt jõutaksegi maarahvastiku dünaamikat väga tugevalt mõjustanud teguri — 1940. aastate massirepressioonide juurde. Üks olulisemaid nende mitmesuguste vormide hulgas oli kahtlemata 1949. aasta märtsiküüditamine.

Läänes publitseeritud töödes on küüditatute koguarvuks pakutud 12 000—100 000 inimest, kusjuures enamik autoreid arvab, et Eestist viidi 1949. aastal ära 60 000—80 000 inimest.¹⁶ R. Taagepera on varasematel aastatel välja pakunud arvu 50 000—60 000, vähendades seda Eesti ajakirjanduses tekkinud poleemika käigus 40 000—50 000-ni.¹⁷ A. Tarand peab tõenäoliseks arvu 43 000—47 000¹⁸, ajalooprofessor H. Ligi arvates ei olnud aga küüditatuid tõenäoliselt üle 30 000-de¹⁹. Kõik nimetatud tulemused on saadud kaudsete arvutuste teel.

Tegelikuks küüditatute arvuks tuleb suure tõenäosusega siiski pidada E. Laasi poolt 1987. aastal publitseeritud arvu — 20 702 inimest²⁰, kuigi mitmed ajakirjanduses sõna võtnud ajaloo huvilised peavad seda arvu vähendatuks.

Mis siis räägib E. Laasi poolt käibesse toodud arvu tõepärasuse kasuks? Esiteks see, et tegemist on Eesti NSV julgeolekuministri B. Kummi ametliku rangelt salajase aruandega EK(b)P Keskkomitee sekretärile N. Karotammele. Seda rõhutab ka E. Laasi. Dokumendi konfidentsiaalne iseloom isenesest ei garanteeri tolleaegseid olusid silmas pidades veel automaatselt selle usaldatavust. Aruande õigsuse kontrollimiseks tuleb kasutada teisi allikaid.

Kaudselt võimaldavad kontrollida nimetatud arvu tõepärasust eespool kasutatud külanõukogude rahvastiku loendamise materjalid, sest kuigi küüditati ka linnaelanikke, oli repressiooni teravik erinevalt 1941. aasta vastavast aktsioonist selgesti suunatud talurahva vastu ning valdava osa 1949. aasta märtsis Eestist väljasaadetutest moodustasidki maainimesed.

E. Laasi poolt avalikustatud arvu õigsust või vähemalt tõelähedust näib eelkõige kinnitavat maarahvastiku üldine dünaamika selle igaaastase loenduse järgi ajavahemikus 1948—1950. Nagu juba eelnevalt näidatud, oli maarahvastiku vähenemine, millest administratiiv-territoriaalsete muutuste ning tööjõu organiseeritud värbamise mõju kõrvaldatud, 1948. aastal 7400 inimest. 1949. aasta kohta oli vastav arv 32 300 ning 1950. aastal umbes 20 000 inimest.

Ei ole alust arvata, et kogu maarahvastiku nii ulatusliku vähenemise võiks 1949. aastal kanda ainult küüditamise arvele. Vastupidi, küüditamine ning selle kordumise kartus koos talumajanduse likvideerimisega ilmselt kiirendas inimeste äravoolu linnadesse. Selle kinnituseks on 1950.

¹³ Samas; ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 34, 49, 51, 53, 59, 61, 72, 82, 84, 86, 88.

¹⁴ Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal, 19.

¹⁵ ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 61, 72, 82, 84.

¹⁶ Laasi, E. Veel lünkadest. — Sirp ja Vasar, 1989, 17. veebr.

¹⁷ Taagepera, R. Märtsiküüditatute arvust. — Edasi, 1989, 28. juuni.

¹⁸ Tarand, A. Küüditamisest kõrvalehoidnu kaalutlusi. — Edasi, 1989, 26. juuli.

¹⁹ Edasi, 1990, 3. veebr.

²⁰ Laasi, E. Mõnede lünkade täiteks. — Sirp ja Vasar, 1987, 27. nov.

aasta andmed. Seega ei tõesta vähemalt külanõukogude rahvastiku loenduse materjalid mitte kuidagi, et märtsiküüditatute koguarv oleks saanud olla tunduvalt suurem B. Kummi aruandes esitatust. Kuigi maarahvastiku arvestuses esines ilmselt ebatäpsusi, ei ole usutav, et salajased, lähiminekuni avalikuks kasutamiseks keelatud materjalid oleksid sihilikult ja suure ulatusega võltsitud. Pealegi on need koostatud jooksvalt ning hiljem korrigeerimata. Viimast ei saa öelda publitseeritud ametliku rahvastiku-statistika kohta.

Täiesti tõsiselt kasutatav argument B. Kummi aruandes toodud küüditatute arvu õigsuse või tõeläheduse kontrollimiseks on 1941. aasta küüditamise ajal ühes vagunis olnud inimeste hulk, mida on märkinud E. Laasi. 1941. aasta juuniküüditamisel saadeti Eestist 10 ešeloniga, kus oli kokku 490 vagunit, välja 10 157 (teistel andmetel 10 205) inimest. Nii tuleks vaguni kohta 20,7 inimest.²¹ Seejuures on iseloomulik, et tol ajal küüditatud inimeste koguarvu ei ole sellest kirjutanud üldjuhul kahtluse alla seadnud. Võrdluseks olgu toodud samasugune statistika 1930. aastate alguse Nõukogude Venemaa kohta. Aastail 1930—1931 saadeti seal ajaloodoktor N. Ivnitski andmetel kaugpiirkondadesse välja ligi 241 000 perekonda ehk 1 158 986 inimest. Nende küüditamiseks läks vaja 715 ešeloni 37 897 vaguniga.²² Järelikult kuulus ühte ešeloni keskmiselt 53 vagunit, millesse igaühte paigutati keskel läbi 30,6 inimest.

Vahemärkusena olgu lisatud, et kokku haaras «kulakluse kui klassi likvideerimise» aktsioon N. Ivnitski andmetel mitte vähem kui 600 000 majapidamist.²³ Kui nüüd eeldada, et kaugpiirkondadesse välja saatmata jäänud peredes oli keskmine inimeste arv samasugune nagu küüditatud peredes (4,8 inimest), siis kas ei suudetud või ei tahetud välja saata umbes 1 723 000 inimest. Kõik nad aeti aga välja oma kodukohtadest ning nad surid ilma elu- ja töökohata massiliselt nälga ja haigustesse. Igal juhul viitab niisugune olukord võimalusele, et olemasolevate vagunite mahutavus kasutati ära maksimaalselt.

Kui nüüd oletada, et Eestis oli vagunite täituvus 1949. aastal samasugune kui Venemaal ning kasutati ära kõik selleks otstarbeks tellitud 1079 vagunit²⁴, tuleks maksimaalselt võimalikuks küüditatute arvuks 33 000. Niisugust teoreetilist tulemust ei kinnita aga maarahvastiku arvu dünaamika aastaist 1948—1950. Pealegi tuli juba 1941. aastal ühe küüditamisvaguni kohta keskmiselt 20,7 inimest ja võib eeldada, et 1940. aastate lõpuks oli 1930. aastate algusega võrreldes toimunud mõningane «progress».

Kõik eespool toodu ei välista täielikult võimalust, et ametkondlikel või muudel kaalutlustel moonutati aruandlust. Isegi sellisel juhul ei tohiks aga küüditatute üldarv olla E. Laasi poolt publitseeritud märgatavalt suurem. Olemasoleva kaudse tõestusmaterjali alusel saab maksimaalselt võimalikuks pidada kuni 33 000 inimest. Puudub aga igasugune dokumentaalne alus rääkida 40 000—50 000-st või veelgi enamast inimesest.

Käsitluse seniseks kokkuvõtteks tuleb öelda, et siinkirjutaja saab kasutada olnud allikmaterjali põhjal teha ainujärelduse: B. Kummi aruandes esitatud küüditatute koguarv on õige või üsnagi tõelähedane. Lõpliku vastuse kõnealusele küsimusele saavad anda siiski ainult julgeolekukomitee arhiivides peidus olevad (kui neid ei ole muidugi hävitatud) küüditamist puudutavad materjalid ametkonnavälise erapooletu uurija käes. Igasugused kaudsed meetodid, sealhulgas ka mälestuste kogumine ning inimeste küsitlemine sündmuse, olgugi drastilise kohta, 40 ja rohkem aastat hiljem, ei saa anda ammendavat ja kindlat vastust.

²¹ Laasi, E. Veel kord märtsiküüditamisest 1949. — Rahva Hää, 1989, 11. juuli.

²² Коллективизация: истоки, сущность, последствия. Беседа за «круглым столом». — История СССР, 1989, nr. 3, 44.

²³ Samas.

²⁴ Laasi, E. Veel lünnkadest. — Sirp ja Vasar, 1989, 17. veebr.

Veelgi raskem on ligilähedaltki kindlaks määrata esimestel sõjajärgsetel aastatel muul viisil represseeritute üldarvu, sest ka selle kohta puudub igasugune ametlik kokkuvõtlik statistika. Rahvastikudünaamika jälgimine näib viitavat tõsiasi, et see ei saanud olla märtsiküüditatute arvust väiksem. Tõenäoliselt oli aga arreteeritud ja süüdimõistetud inimeste koguarv küüditatute omast suurem. Ainukesena on konkreetsema arvu välja pakkunud H. Ligi, kes leiab, et aastail 1944—1953 vangistati ja saadeti sunnitöölaagritesse umbes 25 000 eestlast.²⁵ Sellele arvule tuleb kindlasti lisada sõjavangid, kellest paljud hukkusid ebainimlikes tingimustes.

Maarahvastiku vähenemise olulisemateks põhjusteks repressioonide kõrval olid otsesed sõjakaotused langenute näol ning massiline emigratsioon Läände. Oma osa nõudis ka metsavendlus, millega vastasleerides langenutele lisandusid arreteeritud ja Eestist väljasaadetud endised metsavennad, nende perekonnad ja abistajad. Kollektiviseerimise hoogustumisega paralleelselt elavnes ka maarahvastiku migratsioon linnadesse. Teatud mõju oli tööjõu organiseeritud värbamisel tööstusse ning administratiiv-territoriaalsetel ümberkorraldustel, mille tulemusel osa endisest maarahvastikust arvati linnaelanike kategooriasse. Kõigi nende tegurite mõjul väheneski maarahvastik sõjajärgse aja võrreldes 1950. aasta lõpuks 173 300 inimese võrra.

Et enamik maarahvastikust oli tegev põllumajanduses, siis kujunes põllumajandusliku rahvastiku dünaamika põhimõtteliselt analoogiliseks kogu maaelanikkonna arvukuse muutumisega. 1940. aastal põllumajanduses rakendust leidnud inimeste arvu (Eesti NSV sõjajärgsetes piirides) on hinnatud 462 700-le²⁶, mis moodustas tolleaegsest maarahvastikust 66,1%. Mitte kõik nendest ei olnud hõivatud aastaringelt. Tolleaegse statistika kohaselt peeti aasta ringi rakendatuks ainult neid inimesi, kes töötasid pidevalt vähemalt üheksa kuud. Sõjajärgsetes Eesti piirides oli 1939. aastal põllumajanduses rakendatud kokku 495 100 inimest, neist aastaringelt hõivatuid 363 500 ehk 73,4%. Ülejäänud 131 600 olid ajutised töötajad.²⁷

1948. aasta algul elas taludes ja koopereerumata käsitöölise peredes kokku 467 300 inimest, sealhulgas 221 400 oma majapidamises töötanud tööjõulist ning 100 500 pensionialist inimest.²⁸ Seega oli täiskasvanud inimesi (alates 16. eluaastast) kokku 321 900. Valdav osa nendest elas taludes²⁹, kuid kaugeltki mitte kõiki pensionialisi inimesi ei saa arvestada tööjõuna. Selleks ajaks loodud kolhoosides oli ainult 135 täiskasvanut. Lisades eelnevale 9500 töölist ja teenistujat põllumajanduse riiklikult sektorist (nende arv on teada 1947. aasta 1. märtsi seisuga³⁰) selgub, et kokku võis suurema või väiksema koormusega olla põllumajanduses rakendatud orienteerivalt 332 000 inimest. See aga tähendab, et põllumajandus oli sõjajärgse aja võrreldes kaotanud umbes 131 000 inimest. Nende hulka tuleb arvata ka need 14 800 täiskasvanud inimest³¹, kes küll elasid taluperedes, kuid töötasid riiklikes või kooperatiivsetes ettevõtetes. Saadud tulemust peab võtma siiski kui tõenäolist, sest olemasolev lähteandmestik ei võimalda kuigivõrd täpselt rekonstrueerida toimunud muutusi.

²⁵ Edasi, 1990, 3. veebr.

²⁶ *Tõnurist, E.* Eesti NSV põllumajanduse sotsialistlik rekonstrueerimine. Tln., 1967, 146.

²⁷ *Sööt, F.* Tööjõu rakendus põllumajanduses. — Rmt.: Põllutöökoja aastaraamat, VIII, 1939/40. Tln., 1940, 23.

²⁸ ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 8.

²⁹ 1948. aasta algul loendati umbes 1800 koopereerumata käsitöölise majapidamist. Eeldatakse, et pereliikmete arv oli käsitöölise majapidamistes keskmiselt niisama suur kui taludes (3,4 inimest peres), võis nendes elada umbes 6100—6200 inimest).

³⁰ *Роотс Х., Тамме Ю.* Изменения в социально-классовой структуре Эстонской ССР в период строительства и упрочения социализма. — Труды по истории КП Эстонии. X. Таллинн, 1982, 32.

³¹ ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 8.

Maarahvastiku dünaamika aastail 1948—1951*

Aeg	Kokku	Tööjõulisi elanikke	Tööjõulisi mehi	Tööjõulisi naisi	Pensioniealisi elanikke	Lapsi ja alaealisi
Kogu maarahvastik						
1. I 1948	607 492	314 933	138 112	176 821	121 390	171 169
1. I 1951	527 027	264 437	113 802	150 635	115 256	147 334
Vähene mine:						
absoluut- arvudes	—80 465	—50 496	—24 310	—26 186	—6134	—23 835
protsentides	13,2	16,0	17,6	14,8	5,1	13,9
Sealhulgas kolhoosnikud, talupojad ja koopereerumata käsitöölised						
1. I 1948	467 548	235 571	104 151	131 420	101 162	130 815
1. I 1951	388 677	183 553	78 458	105 095	97 334	107 790
Vähene mine:						
absoluut- arvudes	—78 871	—52 018	—25 693	—26 325	—3828	—23 025
protsentides	16,9	22,1	24,7	20,0	3,8	17,6

* ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 8, 49.

1951. aasta alguseks oli taludesse ja koopereerumata käsitöölise peredesse jäänud ainult 33 000 inimest, neist oma majapidamises töötanud täiskasvanuid 23 200. Seevastu kolhoosiperede liikmete arv oli suurenenud 355 500-ni, nende hulgas oli kolhoosides hõivatud või seal elavaid täiskasvanuid 242 600.³² Neile lisandus 18 300 sovhooside ja teiste riiklike põllumajandusettevõtete aastakeskmist töötajat ning 4600 masina-traktori-jaamade töötajat. Seega elas 1951. aasta algul põllumajandusega tegelevates majandites ja ettevõtetes vähemalt 288 700 täiskasvanud inimest ehk 54,8% maarahvastikust. Tegelikult oli see arv mõnevõrra suurem, sest riiklikest põllumajandusettevõtetest on teada ainult aastakeskmiselt hõivatute arv, mis on aga faktiliselt nendes majandites elanud täiskasvanud inimeste arvust väiksem. Kui juurde arvata ka 15 100 kolhoosiperedes ning säilinud taludes ja koopereerumata käsitöölise majapidamistes elanud täiskasvanud inimest, kes töötasid riiklikes ja koopereerumata ettevõtetes, siis küündis põllumajandusettevõtetes elanud täiskasvanud rahvastik vähemalt 303 800 inimeseni.

Et nii 1948. kui ka 1951. aastal on maarahvastiku arv saadud ühesama meetodika järgi, siis võib väita, et põllumajandusettevõtete täiskasvanud rahvastik vähenes talumajanduse likvideerimise perioodil umbes 42 800 inimese võrra, kusjuures taludes ja kolhoosides jäi täiskasvanuid vähemaks koguni 55 800 inimest. Kogu maarahvastik koos laste ja alaealistega vähenes samal ajal 78 900 inimese võrra (vt. tab. 1).

Tabelist 1 on samuti näha, et maarahvastiku vähenemine toimus praktiliselt ainult põllumajandusliku rahvastiku arvel. Nii oli maarahvastiku absoluutne vähenemine ainult 1600 inimese võrra suurem kui kolhoosnike, talupoegade ja koopereerumata käsitöölise arvu vähenemine ning see toimus põhiliselt pensioniealiste inimeste, vähesel määral ka laste ja alaealiste arvel. Seevastu tööjõuliste inimeste hulk vähenes üldsummas koguni vähem kui põhilistes põllumajandusettevõtetes. See aga tähendas, et osa tööjõulisest põllumajanduslikust rahvastikust siirdus küll muudesse rahvamajandusharudesse, kuid jäi edasi külaelanikeks.

³² ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 49.

Põllumajandusliku rahvastiku puhul oli iseloomulik, et vähenes põhiliselt just tööjõuliste inimeste arv. Nii oli 1951. aasta algul kolhoosides, üksiktaludes ning koopereerumata käsitöölise majapidamistes pensioniealisi ainult 3,8% vähem kui 1948. aastal. Samal ajal oli tööjõuliste meeste arv vähenenud ligi veerandi (24,7%) ning tööjõuliste naiste arv viiendiku (20,0%) võrra. Kuni 12 aasta vanuseid lapsi oli 1951. aasta algul 18,7% ning alaealisi 14,8% vähem kui taludeajal. Rahvastik tervikuna vähenes nimetatud majapidamistes aga 16,9%.

Tegelikult oli tööjõulist rahvastikku kolhoosides, taludes ja koopereerumata käsitöölise majapidamistes veelgi vähem, sest paljud neist töötasid riiklikes ja kooperatiivsetes ettevõtetes. Nii oli 1948. aasta algul viimastes hõivatud 14 062 tööjõulist inimest ehk 6% tööjõulisest rahvastikust. Kolme aasta jooksul suurenes niisuguste töötajate absoluutarv küll ainult 14 330 inimeseni, kuid nende osatähtsus tööjõulises rahvastikus suurenes 7,8%-ni. Põhiosa riiklikes ja kooperatiivsetes ettevõtetes töötanud tööjõulistest inimestest moodustasid mehed. 1948. aastal oli neid 63,8% ning 1951. aastal koguni 68,8%. Seetõttu oli ka niigi vähesest mees-tööjõust väljaspool oma majapidamisi hõivatud 1948. aastal 8,6% ning 1951. aastal 12,6%.

Seega oli ka kolhooside, talude ja koopereerumata käsitöölise majapidamistes potentsiaalseid põllumajanduses rakendatuid oluliselt vähem, kui seda näitab tabel 1. Kui riiklikes ja kooperatiivsetes ettevõtetes töötanud maha arvata, siis jäi tööjõulist rahvastikku 1948. aastal järele 221 509 ning 1951. aastal 169 223 inimest. Nagu juba nimetatud, oli see potentsiaalne tööjõud. Tegelikult ei võtnud kaugeltki kõik inimesed kolhoositööst osa või oli osavõtt minimaalne. Nii osaleski 1950. aastal Eesti põllumajanduskolhoosides ühistöödes aastakeskmiselt ainult 143 200 inimest. Koos alaealistega loendati aga aasta lõpul põllumajanduskolhooside rahvastikuks 236 100 inimest, kellest küll 6574 töövõimelist töötas väljaspool kolhoose.³³ Samal ajal ei võtnud 53 904 töövõimelisest mehest 1026 ühistöödest üldse osa ning 5787 meest töötas välja alla 100 normipäeva. 78 261 töövõimelise naise hulgas oli mittetöötanud 1227 inimest ning 12 344 neist töötas välja alla 100 normipäeva.³⁴

Ainuüksi eeltoodust järeldub, et kolhoosid sattusid tööjõu poolest juba talude likvideerimise ajal märgatavalt raskemasse olukorda kui sõjajärgsed talud. Järgnevas vaadeldakse lähemalt, kuidas toimus kolhoosirahvastiku formeerumine.

1951. aasta alguseks oli Eestis ühistatud 91,6% talumajapidamistest.³⁵ Endine põllumajanduslik rahvastik oli põhiliselt muudetud kolhoosnikeks. 135 700 talust ja nende järglasest³⁶ oli 1950. aasta lõpuks läinud põllumajanduskolhooside koosseisu 87,4%. 2213 põllumajanduskolhoosis oli selleks ajaks 118 600 kolhoosiperet, kuhu kuulus 301 400 inimest, neist 207 800 kolhoosiliiget, kellest 132 200 tööjõulist ning 75 600 pensioniealist inimest. Neile lisaks loendati kolhoosiperedes veel 28 400 12—16 aasta vanust alaealist ning 65 200 last.³⁷ Seega oli tolleaegselt 527 000 maaelanikust põllumajanduskolhoosides 57,2%. Neile lisandus 18 600 inimest kalurikolhoosides. Sellega tõusis kolhoosnike ja nende perekonnaliikmete koguarv 320 000-ni, osakaal aga 60,7%-ni maarahvastikust.

³³ ERA, f. R-6, n. 11, s. 660, l. 3, 4.

³⁴ Samas, l. 3.

³⁵ Laasi, E. Eestimaa Kommunistlik Partei ellu viimas V. I. Lenini kooperatsiooniplaani 1944—1950. Tln., 1980, 207.

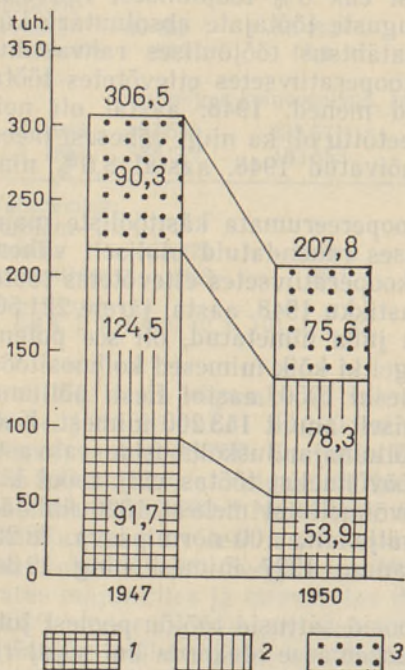
³⁶ Taludeks peetud majapidamiste arv suurenes kollektiviseerimise käigus. Kui 1. I 1948 loendati Eestis 134 600 talu, siis 1. I 1951 135 700 talu ja nende järglast. Tingitud oli see osa endiste taluperede jagunemisest omaette leibkondadeks. Niisugune samm andis kolhoosipere käsutusse suurema õue-aiamaa ja rohkem produktiivloomi.

³⁷ ERA, f. R-10, n. 11, s. 133, l. 90.

Maarahvastiku loenduse andmetel elas 1951. aasta algul kolhoosnike majapidamistes 355 500 inimest.³⁸ Seega järeldub eeltoodust, et kolhoosiperedes oli veel 35 500 inimest, keda kolhooside aruandlus ühel või teisel põhjusel ei arvestanud. Niisuguse nähtuse tekitajaid oli kahtlemata asjaolu, et kolhooside tegemisel ei astunud mitte kõik täiskasvanud pereliikmed kolhoosiliikmeks ega töötanud kolhoosis. Seetõttu ei olnud kolhoosidel põhjust neid oma aruandluses arvata. Kahjuks ei ole võimalik kindlaks teha, kui palju oli nende 35 500 inimese hulgas täiskasvanuid ning kui palju lapsi ja alaealisi. Et riiklikes ja kooperatiivsetes ettevõtetes töötas sel ajal üldse 12 700 tööjõulises eas kolhoosipere liiget, neist 6600 kolhoosnikku³⁹, siis pidi kolhoosidest eemalejäänute hulgas olema vähemalt 6100 täiskasvanut. Kolhoosidesse mitteastunute ja mõne muu kindla töökohata täiskasvanud inimeste koguarv oli kindlasti tunduvalt suurem. Võib eeldada, et 35 500 inimesest moodustasid täiskasvanud koguni enamiku. Niisugusele võimalusele viitab tööjõuliste osatähtsuse võrdlus kollektiviseerimiseelsetes taludes ning 1950. aasta kolhoosides.

Täielikult mittevastav oli kolhoosidele üleantud maade ja majandi liikmeks astunud inimeste suhe. 1947. aasta taludes arvestati maa kogupinnaks 2,22 mln. hektarit.⁴⁰ 1950. aasta lõpuks oli põllumajanduskolhooside käsutuses aga 2,14 mln. hektarit, mis võrdus 96,4%-ga talumaadest. Sellele lisandus veel 65 500 hektarit kalurikolhoosides. Nii ulatus kolhooside üldine maafond koguni 2,20 mln. hektarini ehk 99,5%-ni talumaadest.⁴¹ Taludes olnud 466 100 inimesest oli samal ajal kolhoosides ainult 320 000 (väljaspool kolhoose asuvaid pereliikmeid arvestamata) ehk 68,7%. Seega oli kolhoosidele üle antud praktiliselt kogu taluperedes olnud maa, inimestest oli kolhoosides aga napilt üle kahe kolmandiku.

Eriti puudutasid ebasoodsad arengutendentsid meestööjõudu (vt. joon. 1). Talurahvastikust moodustasid tööjõulised inimesed 1947. aasta suvel 46,4%, sealjuures tööjõulised mehed 19,7 ning tööjõulised naised 26,7%.⁴² Teistel andmetel ulatus tööjõuliste osatähtsus pool aastat hiljem koguni 50,4%-ni, kusjuures mehi oli 22,3% ning naisi 28,1%.⁴³ Kui viimatitoodud arvudest aga väljaspool talusid töötavad inimesed maha arvata, moodustanuks tööjõuline rahvastik 47,4%, sealjuures mehed 20,4% ja naised 27,0%. 1949. aasta suveks oli tööjõuliste osatähtsus vähenenud 45,6%-ni

Joon. 1. Täisealine rahvastik (tuhandetes) 1947. aasta taludes ja 1950. aasta põllumajanduskolhoosides. 1 tööjõulised mehed, 2 tööjõulised naised, 3 vanad ja töövõimetud.

1). Talurahvastikust moodustasid tööjõulised inimesed 1947. aasta suvel 46,4%, sealjuures tööjõulised mehed 19,7 ning tööjõulised naised 26,7%.⁴² Teistel andmetel ulatus tööjõuliste osatähtsus pool aastat hiljem koguni 50,4%-ni, kusjuures mehi oli 22,3% ning naisi 28,1%.⁴³ Kui viimatitoodud arvudest aga väljaspool talusid töötavad inimesed maha arvata, moodustanuks tööjõuline rahvastik 47,4%, sealjuures mehed 20,4% ja naised 27,0%. 1949. aasta suveks oli tööjõuliste osatähtsus vähenenud 45,6%-ni

³⁸ ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 49.

³⁹ ERA, f. R-6, n. 11, s. 660, l. 3; f. R-10, n. 10, s. 101, l. 49.

⁴⁰ Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tln., 1978, 192.

⁴¹ 25 aastat Nõukogude Eestit. Statistiline kogumik. Tln., 1965, 60; ERA, f. R-6, n. 11, s. 660, l. 18.

⁴² ERA, f. R-10, n. 11, s. 49, l. 21.

⁴³ ERA, f. R-10, n. 10, s. 101, l. 8.

ning kahanes järgneva poolteise aasta jooksul 43,9%-ni. Kui 1950. aastal väljaspool kolhoose töötanud inimesed välja arvata, siis oli tööjooliste osatähtsus koguni 41,7%. Meestööjõu osatähtsus vähenes eeltoodud ajavahemikus aga 19,4%-lt 17,9-le. 1949. aasta kesksuvest kuni 1950. aasta lõpuni kasvas põllumajanduskolhooside rahvastik üldse 18,5%. Tööjooliste arv suurenes sealjuures 14,0%, tööjooliste meeste arv aga ainult 9,16%. Vanu ja töövõimetuid inimesi lisandus sama ajaga kolhoosidesse koguni 26,2%.⁴⁴

Esitatud arvud näitavad ühtlasi, et kuni 1949. aasta kevadeni ning sama kevade massilise kollektiviseerimise käigus ühendati kolhoosidesse tööjõuga suhteliselt paremini varustatud talud. Pärast 1949. aasta kevadet astusid kolhoosidesse üldiselt juba niisugused majapidamised, kus peredes oli väga palju vanu ja töövõimetuid või koosnes tööjõud põhiliselt ainult naistest.

Tööjooliste inimeste, esmajoones meeste eemalejäämise tõttu kolhoosidest kujuneski ühismajandite rahvastiku sooline ja vanuseline struktuur taluaegsest märgatavalt teistsuguseks. Vähenes tööjooliste, eeskätt meeste, aga ka laste ja kuni 16 aasta vanuste alaealiste osatähtsus. Jõudsalt suurenes aga vanade ja töövõimetute osatähtsus. Kui pensioniealised moodustasid 1947. aastal 19,4% talude rahvastikust, siis 1951. aasta alguseks oli neid kolhoosiperedes juba 25,1%.⁴⁵

Kuigi 1951. aasta jooksul astus osa inimesi veel kolhoosi ning järgmise aasta algul loendati põllumajanduskolhoosides 304 800 inimest⁴⁶, oli neid 1947. aasta taludega võrreldes ometi 161 300 võrra vähem. Kui kalurikolhooside 18 700 inimest ja 20 700 küüditatut välja arvata, siis oli kolhoosidest eemale jäänud veel 121 900 inimest. Osa neist asus muidugi tööle sovhoosidesse ja teistesse riiklikesse põllumajandusettevõtetesse ning masina-traktorijaamadesse, kuid tervikuna võttes oli inimeste ära-vool põllumajandusest kollektiviseerimise aastail väga suur.

Tööjõuga tekkinud raskusi näitavad juba võrdlusandmed tööjoolise inimese maaga koormatusest taludes ja kolhoosides. Kui 1947. aasta suvel tuli ühe tööjoolise inimese kohta 10,3 hektarit maa üldpinda, 8,5 hektarit põllumajandusmaad ning 3,7 hektarit põllumaad, siis 1950. aasta kolhoosides vastavalt 16,2, 15,2 ja 5,6 hektarit.⁴⁷ Seega oli ka ühe tööjoolise inimese koormatus maaga vastavalt 57,3, 78,8 ning 51,4% suurem. Lisaks sellele oli ju vähenenud meestööjõu osatähtsus.

Kõrvutades nimetatud näitajaid sovhooside omadega, kus 1950. aastal tuli ühe aastakeskmise põhitootmises hõivatud inimese kohta 9,1 hektarit maa üldpinda, 7,0 hektarit põllumajandusmaad ning 3,3 hektarit põllumaad⁴⁸, selgub, et kolhoosides oli tööjõu koormatus 1,7–2,2 korda suurem. Tegelik vahe oli veelgi ulatuslikum, sest sovhoosides on arvestatud maa aastakeskmiselt põhitootmises hõivatud inimese kohta, kolhoosides aga kõigi olemasolnud töövõimeliste kohta, kes kaugeltki kõik ei võtnud usinalt kolhoositööst osa. Mõnevõrra tasakaalustas olukorda see, et töötasid ka pensioniealised inimesed ning alaealised.

Sovhooside kasuks rääkis ka nende tunduvalt parem tehnikaga varustatus. Kolhoosides ei erinenud tootmise materiaal-tehniline baas esialgu kuigivõrd oluliselt taluaegadest. Põhiline osa kolhoositöödest tehti inimtööjõu ja hobustega. Nii ulatus tähtsamate taimekasvatustööde mehhaniseeritus 1949. aastal kolhoosides keskmiselt vaid 12,5 ning 1950. aastal 20,8%-ni nende kogumahust ning sedagi esmajoones künnitööde mehhaniseeritus.

⁴⁴ ERA, f. R-6, n. 11, s. 660, l. 3; f. R-10, n. 11, s. 49, l. 21.

⁴⁵ Samas.

⁴⁶ ERA, f. R-10, n. 11, s. 171, l. 45.

⁴⁷ Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine, 192; ERA, f. R-10, n. 11, s. 133, l. 90, 105; s. 49, l. 21.

⁴⁸ Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal, 140; 25 aastat Nõukogude Eestit, 62.

Talumajandite ja põllumajanduskolhooside tööjulist rahvastiku muutumine aastail 1947—1951 (tuhandetes)*

Maakond	1. VII 1947			1. I 1951			1951. aastal võrreldes 1947. aastaga (%)		
	Kokku	Mehi	Naisi	Kokku	Mehi	Naisi	Kokku	Mehi	Naisi
Virumaa	25,4	11,0	14,4	16,2	6,8	9,4	63,7	61,8	65,3
Järvamaa	14,4	6,2	8,2	9,7	4,0	5,7	67,4	64,5	69,5
Harjumaa	23,4	10,2	13,2	12,8	5,2	7,6	54,7	51,0	57,6
Läänemaa	15,1	6,2	8,9	10,3	3,9	6,4	68,2	62,9	71,9
Hiiumaa	4,3	1,7	2,6	2,6	0,9	1,7	60,5	52,9	65,4
Saaremaa	15,4	5,7	9,7	8,8	3,0	5,8	57,1	52,6	59,8
Pärnumaa	19,5	8,3	11,2	10,7	4,6	6,1	54,9	55,4	54,5
Viljandimaa	19,7	8,5	11,2	8,7	3,6	5,1	44,2	42,4	45,5
Tartumaa	37,5	16,0	21,5	23,4	9,8	13,6	62,4	61,2	63,3
Valgamaa	7,8	3,3	4,5	5,9	2,5	3,4	75,6	75,8	75,6
Võrumaa	33,7	14,6	19,1	23,1	9,6	13,5	68,5	65,8	70,7
Kokku	216,2	91,7	124,5	132,2	53,9	78,3	61,1	58,8	62,9

* ERA, f. R-6, n. 11, s. 661, l. 2, 22, 62; s. 704, l. 2, 42, 82; s. 746, l. 2, 22; s. 774, l. 2, 22, 42; s. 775, l. 2, 22, 42; s. 835, l. 2, 22, 42, 62; s. 878, l. 2, 22, 42, 62; s. 913, l. 2, 22, 62, 102; s. 985, l. 2, 42, 68, 102; s. 1039, l. 2, 42, 82, 125; s. 1081, l. 2, 42, 62, 82, 103, 123; f. R-10, n. 11, s. 49, l. 21. (Et 1950. aastal moodustati Eestis maakondade asemele maarajoonid, tuli piirkondlike muutuste jälgimiseks rajoonide 1951. aasta andmed maakondlikeks ümber arvutada. Kasutatud allikmaterjal kolhooside aastaaruannete näol rajoonide kaupa võimaldas ümberarvutusi ainult rajoonide kaupa tervikuna. Seetõttu võib 1951. aasta maakondlikes absoluutarvudes esineda lahkuminekuid tegelikust olukorrast, sest osa endiste maakondade äärealadel asunud rajoonid moodustati kahe maakonna maadest.)

seerimise tõttu. Aastail 1945—1948 võib põllutööde mehhaniseeritust Eestis hinnata umbes 4—8% -le nende kogumahust.⁴⁹ Võrdluseks olgu öeldud, et Sovhooside Ministeeriumi sovhoosides oli tähtsamate põllutööde mehhaniseerimisel juba 1947. aastal jõutud enam kui pooleni nende kogumahust ning 1950. aastate alguseks oli mehhaniseerituse aste mõnevõrra veelgi tõusnud.⁵⁰ Kahtlemata oli niisugune tööjõu ja tehnikaga varustus ka järgnevatel aastatel üks kolhooside ja sovhooside erineva majandusliku arengu põhjusi.

Eespool toodud arvud inimeste ja maa suhte kohta iseloomustasid Eesti keskmist. Piirkonniti oli olukord aga märgatavalt erinev. Edasi vaadeldakse lähemalt, missugune oli tööjõu ja kõlvikute suhe regiooniti enne ja pärast talumajanduse kollektiviseerimist. Selleks peatutakse kõigepealt tööjulist inimeste arvus toimunud muutustel, mis on esitatud tabelis 2. Selgub, et 1951. aasta algul oli põllumajanduskolhoosides tööjulist inimesi 84 000 võrra vähem kui 1947. aasta taludes ehk teiste sõnadega — kolhoosides oli ainult 61,1% talude tööjulistest rahvastikust. Tööjulist mehi oli seejuures 37 800 ning naisi 46 200 võrra vähem ehk vastavalt 58,8 ja 62,9% 1947. aasta tasemest.

Nagu nendest arvudest näha, vähenes tööjulist naiste arv absoluutselt küll rohkem, kuid mehi jäi kolhoosidest suhteliselt veelgi enam eemale.

⁴⁹ Рубин М. Материально-техническая база сельского хозяйства Советской Эстонии (1944—1958 гг.). Таллинн, 1984, 71, 168.

⁵⁰ Samas, 91, 199.

Selle tõttu muutus sõja, emigratsiooni ning repressioonide tagajärjel niigi deformeerunud tööjõulises eas meeste ja naiste suhe veelgi ebanormaalsemaks. Kui 1947. aastal tuli taludes 100 16—60 aasta vanuse mehe kohta keskmiselt 136 16—55 aasta vanust naist, siis 1951. aastal juba 145 naist.

Eriti ebasoodsaks oli olukord kujunenud Eesti läänerrannikul ja saartel. Juba 1947. aastal tuli näiteks Saaremaal 100 tööjõulise mehe kohta 169 naist. Praktiliselt samasugune oli suhe ka Hiiumaal. Eeskätt oma rannikuäärsete piirkondade tõttu oli ka Läänemaa meestööjõuga varustatud tunduvalt alla Eesti keskmise. Kõigile nendele piirkondadele oli iseloomulik sõja lõppjärgus toimunud ulatuslik emigratsioon. Saartel lisandus sellele juba varasematest aegadest teada meeste hõivatus väljaspool oma majapidamist. Kollektiviseerimise käiku iseloomustas tõsiasi, et kõige enam jäid kolhoosidest eemale just Eestimaa nende piirkondade mehed, kus meeste ja naiste suhe oli niigi kõige rohkem paigast ära. Eriti tervalt avaldus niisugune tendents Hiiumaal, kus 1950. aastal tuli 100 tööjõulise mehe kohta juba 202 naist. Praktiliselt samale tasemele jõudis ka Saaremaa. Tunduvalt halvenes meeste ja naiste suhe ka Läänemaal. Nii tuli Haapsalu piirkonna kolhoosides 100 tööjõulise mehe kohta 166 naist. Palju parem ei olnud vahekord ka Lihula ja Märjamaa rajoonis — vastavalt 156 ja 157 naist.

Tunduvalt halvenes olukord Harjumaal, mis taludeajal oli maakondade hulgas silma paistnud meeste ja naiste kõige normaalsema suhtega. Kollektiviseerimise järel oli sealne olukord isegi Eesti kolhooside keskmisest halvem. Küllaltki suur oli meeste eemalejäämine ühismajapidamistest ka Järva-, Viljandi-, Võru- ja Virumaal, kuid nendes jäi meeste ja naiste suhe siiski Eesti keskmisest paremaks. Omaette rühma moodustasid Pärnu-, Tartu- ja Valgamaa, kus tööjõuliste meeste ja naiste suhe kollektiviseerimise käigus peaaegu ei muutunud.

Omad korrektiivid tegi inimeste maaga koormatusse maafondi suuruse ning selle kõlvikulise arvestuse muutumine. Teatavasti anti kolhoosidele üle ka valdav osa Eestist väljasaadetud inimeste kasutuses olnud maid, millele lisandusid asutuste ja ettevõtete abimajanditelt ning riigi maafondist saadud maad. See oligi üks põhjus, miks põllumajandus- ja kalurikolhooside üldine maafond oli 1950. aastal ainult 12 800 hektarit ehk 0,5% väiksem kui talude 1947. aasta maafond. Põllumajandusmaade pindala oli sealjuures suurenenud 1,84 mln. hektarilt koguni 1,87 mln. hektarini.⁵¹ Viimast võis maade üleandmise kõrval põhjustada ka asjaolu, et esialgu võeti riigiorganite poolt põllumajandusmaadena arvele samuti niisuguseid maid, mis taludes sellesse kategooriasse ei kuulunud.

Taludega võrreldes oli kolhoosides oluliselt vähem ainult põllumaad. Kui 1947. aastal hinnati taludes selle suuruseks 798 700 hektarit, siis 1950. aastal oli kolhooside kasutuses olnud põllumaa suurus ilma söödita 714 500 hektarit⁵² ning koos söödiga 750 600 hektarit. Protsentuaalselt suurenes koormatus maaga kõige enam Tartu- ja Virumaal, samuti Valga- ja Võrumaal, s. o. nendes maakondades, kus varem oli inimese kohta tulnud suhteliselt vähe maad. Koormatuse tunduvalt tõusust hoolimata jäi seal maa ja inimeste suhe suhteliselt soodsaks, olles kolhooside keskmisele lähedane või alla selle (vt. tab. 3). Detailsemad andmed tööjõulise inimese maaga koormatuse kohta toleaegete rajoonide kaupa on toodud joonistel 2 ja 3.

Nii enne kui ka pärast kollektiviseerimist tuli eriti palju hektareid inimese kohta Harju-, Lääne- ja Hiiumaal. Seal oli suur nii maa üldpind kui ka põllumajandusmaaks peetud maade pindala. Põhilise osa nende maakondade põllumajandusmaadest moodustasid siiski looduslikud heina-

⁵¹ Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine, 192; 25 aastat Nõukogude Eestit, 60.

⁵² Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine, 192; Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal, 140.

Maakasutuse ja töøjõuliste inimeste suhte muutumine
aastail 1947—1950 *

Maakond	Maad töøjõulise inimese kohta (ha)					
	Kokku maad		Põllumajandusmaad		Põllumaad	
	1947	1950	1947	1950	1947	1950
Virumaa	10,3	17,2	8,4	15,7	3,7	6,0
Järvamaa	11,7	17,8	9,8	16,7	5,2	7,1
Harjumaa	12,2	19,1	10,4	18,4	3,2	4,7
Läänemaa	13,5	19,7	12,1	19,3	3,3	4,6
Hiiumaa	12,7	20,1	9,9	19,7	1,4	2,3
Saaremaa	10,7	16,4	9,5	16,7	1,8	2,8
Pärnumaa	11,1	16,7	8,4	15,5	3,8	5,7
Viljandimaa	10,6	16,6	9,3	15,8	4,2	7,0
Tartumaa	8,7	14,7	7,3	14,0	4,1	6,0
Valgamaa	10,0	16,6	8,4	15,5	4,8	7,4
Võrumaa	7,3	12,1	5,3	10,6	3,5	5,5
Keskmiselt	10,3	16,2	8,5	15,2	3,7	5,6

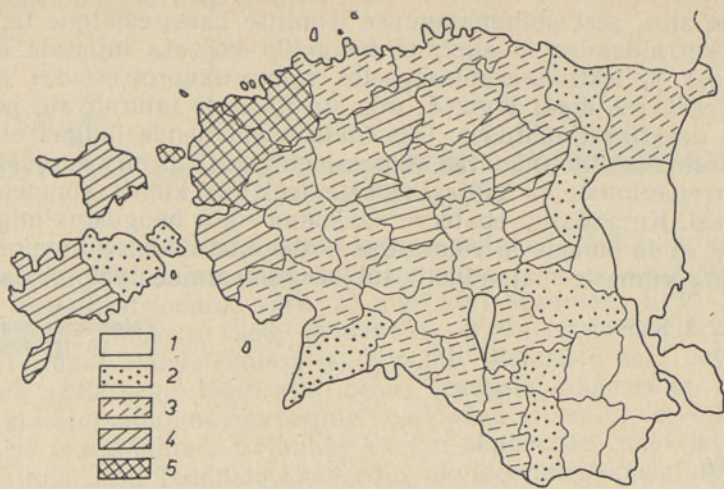
* Andmete alus: Kolhooside 1950. aasta koondaastaruanded rajooniti; Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine, 192; ERA, f. R-10, n. 11, s. 49, l. 21. (1947. aastal — taludes; 1950. aastal — põllumajanduskolhoosides.)

ja karjamaad, mis põllumaaga võrreldes nõudsid märgatavalt vähem inimtöøjõudu.

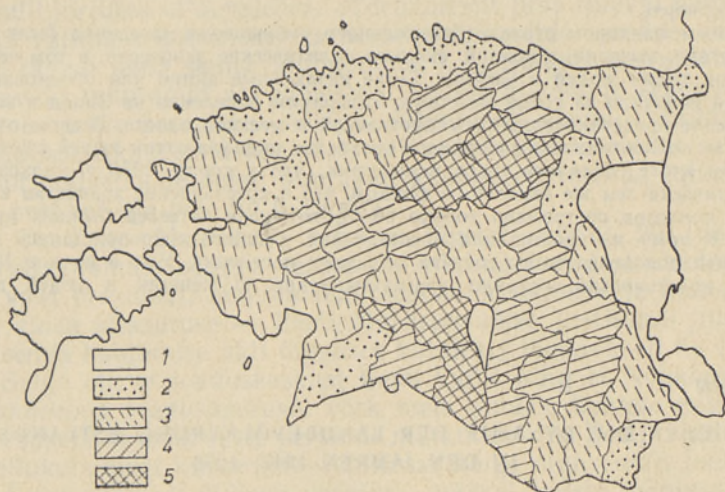
Nii taludeajal kui ka kolhoosides oli rohkesti põllumaid ühe töøjõulise elaniku kohta Järva-, Pärnu- ja Tartumaal. Ülejäänud maakonnad (Võrumaa välja arvatud), mis paistsid silma maafondi üldsuuruse poolest, jäid inimeste põllumaaga koormatuse poolest suhteliselt tagasihoidlikule kohale. Eriti torkasid selles osas silma muidugi Saare- ja Hiiumaa. Alla keskmise tuli põllumaad tööinimese kohta ka Harju- ja Läänemaal.

Omaette maakonnana tõusis esile Võrumaa. Kuigi seal tuli töøjõulise inimese kohta põllumaad mõnevõrra rohkem kui Harju- ja Läänemaal, oli seda Eesti keskmisest veidi vähem. Maa kogupind ja põllumajandusmaade suurus töøjõulise inimese kohta oli seevastu Võrumaal nii enne kui ka pärast kollektiviseerimist tunduvalt väiksem kui kõigis ülejäänud Eestimaa piirkondades. Lähedaseks võis pidada ainult Tartumaa tingimusi, kus maa üldsuurus ja ka põllumajandusmaa pind inimese kohta oli suhteliselt tagasihoidlik. Põldu tuli seal aga inimese kohta rohkem kui Eestis keskmiselt. Tartumaa keskmisi näitajaid mõjutas sealjuures oma vähese hari-miskõlbliku maaga muidugi Peipsi-äärne.

Eelneva põhjal võib väita, et maa ja inimeste suhe kujunes kolhoosides väga ebasoodsaks. See oli üks ühismajandite majandusliku arengu takerdumise põhjusi. Algusaastate vähene tehnika ei korvanud kaugeltki seda inimtöøjõu puudujääki, mis tekkis ja tekitati kollektiviseerimise ajal. Vastloodud kolhoosides kujunes olukord, kus ligi kolm viiendikku töøjõust moodustasid naised. Mõnel pool, nagu Hiiu- ja Saaremaa, ulatus nende osatähtsus koguni kahe kolmandikuni töøjõulisest rahvastikust. Tegelik disproportsioon oli veelgi tuntavam, sest töøjõulise ea järgi arvestades hõlmatakse mehi 5 aastakäigu võrra rohkem. Järelikult, kui juba sõja-järgne talumajandus tugines suures osas naistöøjõule, siis kollektiviseerimise käigus süvenes see nähtus veelgi.

Joon. 2. Töajõuliste inimeste koormatus põllumajandusmaaga Eesti põllumajanduskolhoosides rajooniti 1950. aastal (hektarit inimese kohta). 1 kuni 11 ha, 2 11,1—14,0 ha, 3 14,1—17,0 ha, 4 17,1—20,0 ha, 5 üle 20,0 ha.

Joon. 3. Töajõuliste inimeste koormatus põllumaaga Eesti põllumajanduskolhoosides rajooniti 1950. aastal (hektarit inimese kohta). 1 kuni 3,0 ha, 2 3,1—4,5 ha, 3 4,6—6,0 ha, 4 6,1—7,5 ha, 5 üle 7,5 ha.

Ebasoodsad rahvastikuprotsessid ei peatunud ka pärast kollektiviseerimist. Jätkus nii inimeste äravool põllumajandusest kui ka rahvastiku soolis-vanuselise suhte deformeerumine. Kollektiviseerimisjärgset üldist olukorda iseloomustaski kõigepealt tõsiasi, et suurenes vanade ja töövõimetute absoluutarv ning nende osakaal. Kõigi ülejäänud rahvastikukategooriate — töövõimeliste meeste ja naiste, alaealiste ning laste arv vähenes nii absoluutselt kui ka suhteliselt. Juba 1950. aastate jooksul kujunesid Eestis välja terved piirkonnad, kus domineeriva rahvastikugrupi moodustasid pensioniealised inimesed.

Seega oli meil nii talumajanduse likvideerimise perioodil kui ka esimestel kolhoosiaastatel tegemist olukorraga, kus põllumajanduslik rahvastik vähenes katastroofiliselt. Niisugusel nähtusel puudus praktiliselt

objektiivne alus, sest põllumajanduse tehnilise baasi esialgne tagasihoidlik ümberkorraldamine ei suutnud kaugeltki korvata inimeste äraavoolu. Peamist osa kollektiviseerimisaegsetes rahvastikuprotsessides etendasid need subjektiivset laadi tegurid, mis suruti eesti talurahvale peale üleliidulisest praktikast lähtudes. Üks olulisemaid nende hulgas oli kahtlemata talurahva vastu suunatud repressioonipoliitika, mis ainuüksi küüditamise, arreteerimiste ja väljasaatmiste teel viis külast kümneid tuhandeid inimesi. Kujundatud ebaterve õhkkonna tõttu hoogustus migratsioon linnadesse, mida omakorda võimendas üldlevinud eitav suhtumine kolhoosidesse ning viimaste majanduslik tühjaksumpamine 1950. aastate algul.

Esitanud J. Kahk

Toimetusse saabunud
20. III 1990

Мати РУБИН

О ДИНАМИКЕ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЭСТОНИИ В 1947—1950 ГОДЫ

Сопровождавшие включение Эстонии в состав Советского Союза репрессии, война и политические акции первых послевоенных лет обусловили катастрофическое сокращение населения Эстонии. Одно только сельское население сократилось в период с начала 1940 г. до начала 1951 г. с 700,3 тыс. человек до 527,0 тыс. человек, или почти на одну четверть.

Основным фактором столь стремительного уменьшения населения были не столько прямые потери, вызванные войной, сколько политические репрессии, в том числе высылка десятков тысяч людей в Сибирь. Такие незаконные акции или обоснованный страх перед ними повлекли за собой массовую эмиграцию населения на Запад и вооруженное сопротивление представителям государственной и местной власти. В свою очередь, принудительная коллективизация сельского хозяйства вызвала отток людей из села в город. В конечном итоге создалось такое положение, что к концу 1950 г. колхозы располагали практически тем же земельным фондом, что и крестьянские хозяйства в 1947 г., но население колхозов составляло только 68,7% от числа жителей бывших крестьянских хозяйств. К тому же ликвидация крестьянских хозяйств сопровождалась дальнейшей деформацией половозрастного состава сельского населения. Уже в начале 1950-х годов колхозное крестьянство состояло преимущественно из женщин и людей пенсионного возраста.

Мати РУБИН

ÜBER DIE DYNAMIK DER LANDBEVÖLKERUNG ESTLANDS IN DEN JAHREN 1947—1950

Die nach der Einverleibung Estlands in die Sowjetunion erfolgten Repressionen, sowie der Krieg und die politischen Aktionen der ersten Nachkriegsjahre haben eine katastrophale Verminderung der Zahl der Esten verursacht. Allein die Zahl der Landbevölkerung ging von 700 300 (Anfang des Jahres 1940) auf 527 000 Menschen gegen Ende des Jahres 1950 zurück, d. h. verringerte sich beinahe um ein Viertel.

Die direkten Kriegsverluste haben dabei nur eine zweitrangige Rolle gespielt. Die Hauptfaktoren, die die Zahl der estnischen Bevölkerung, darunter auch der Landbevölkerung, beträchtlich verringert haben, sind vor allem Deportationen und andere politische Repressionen gewesen, die auch eine massenhafte Emigration nach Westen sowie den Widerstandskampf der estnischen Waldpartisanen (*metsavennad*) gegen die Sowjetmacht hervorgerufen haben. Die Zwangskollektivierung der Bauernwirtschaften hat eine umfangreiche Übersiedlung der Dorfbewohner in die Städte mitgebracht. Unter diesen Umständen gab es in Estland eine Lage, wo bis zum Ende des Jahres 1950 der Bodenfonds der Kolchose ebensogroß wie der Bodenfonds der Bauernhöfe im Jahre 1947 war, während auf dem Lande nur noch 68,7% der früheren Bauernbevölkerung wohnten. Auch die Alters- und Geschlechtsstruktur der Landbevölkerung wurde durch die Liquidierung der Bauernwirtschaften weiter deformiert. Infolgedessen bildeten am Anfang der 1950er Jahre Leute im Rentneralter und Frauen den wesentlichen Teil der Kolchosbauernschaft.